

MUSIIKINTUTKIMUKSEN ETIIKKA ROMANIVÄHEMMISTÖN MUSIIKKIKULTTUURISSA JA SEN ULKOPUOLELLA

Eri romaniryhmien liikkuvuus, lisääntyvä muuttoliike ja romani-maahanmuuttajaväestön kasvu eri puolilla Eurooppaa on noussut merkittäväksi ilmiöksi viime vuosikymmenien aikana. Samanaikaisesti romanitutkimus on lisääntynyt kaikkialla. Romanitutkimus on noussut yhä laajemman tiedekentän tutkimuskohteeksi samalla kun tieteen ja tutkimuksen moraaliin sekä toimintatapojen etiikkaan on alettu kiinnittää yhä suurempaa huomiota. Vaikka romanitutkimus ei periaatteessa eroa muusta tutkimuksesta tutkimusetiikan osalta, siinä on eräitä erityispiirteitä, joita on syytä pohtia ja huomioida tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Tutkimusetiikalla tarkoitan tässä yhteydessä tutkijan pohdintoja ja valintoja tutkimusprosessiin liittyvistä eettisistä kysymyksistä, joissa mietitään tutkimuksen oikeutusta ja sen mahdollisia seurauksia tutkimuskohteille (Barz & Cooley 1997; Duvell ym. 2008).

Artikkelissani pyrin osoittamaan, että tutkija on toisaalta hyvin riippuvainen kentästään, ja toisaalta tutkijan tekemillä valinnoilla voi olla merkittäviäkin vaikutuksia kentän muodostavien ihmisten elämään. Esimerkiksi varhaisiin etnografioihin sisältyy runsaasti myyttisiä, toiseuttavia perusteluja suomalaisen romanimusiikin olemuksesta, jotka ovat leimanneet romanimusiikin ja -kulttuurin tutkimusta ja keruita näihin päiviin saakka: varhaisimpana esimerkkinä 1800-luvulla romanieksotiikka, joka nosti esiin ennen kaikkea emootioihin kytkeytyviä määritelmiä. Esimerkiksi musiikin tunteisuus ja tulisuus palautuvat edelleen

bumerangin lailla romanimusiikin määritelmiksi. Niin ikään viimeaikaiset kulttuuriantropologisen tutkimustradition kyllästämät romanitutkimukset ylläpitävät yksilöllisen orientaation ylittävää yhteisötutkimusta. Yksilön musiikillinen orientaatio on vain harvoissa tapauksissa nostettu kulttuurisen analyysin keskiöön.

Mitä eettisyys romanien musiikintutkimuksessa pitää sisällään? Kuinka tutkijan tulee toimia eettisesti oikein tutkimuskohdettaan kohtaan? Muiden muassa näitä kysymyksiä pohdin artikkelissani nojautuen kenttätyökokemuksiini Suomen romanien parissa vuosina 1994–2013. Perusajatuksenani on, etten voi erottaa elämäni tutkimuskohteestani. Tällä tarkoitan sitä, että laadullista tutkimusta koskevat vaatimukset lähtevät ihmisen erityislaadusta ja sen huomioon ottamisesta sekä siitä, kuinka sekä tutkija että tutkittava ovat aina kietoutuneet jossain määrin samaan tai samankaltaiseen merkitysten kokonaisuuteen. Filosofi Juha Vartoa (2005: 15) lainatakseni: ”Tätä kietoutuneisuutta ei voi millään tavalla erottaa ihmisenä olemisesta ja tavasta ymmärtää, joten se tulee esille tutkimuksen kaikilla tasoilla ja kaikissa vaiheissa. Se kuuluu jo tutkimusongelman valintaan, tutkimuksen rajaamiseen, itse tutkimustyöhön ja tulosten tulkitsemiseen”. Tässä artikkelissa en pureudu niinkään hyvän tieteellisen käytännön loukkauksiin, kuten havaintojen ja tutkimustulosten vääristelyyn, aineistojen luvattomaan lainaamiseen tai muuhun piittaamattomuuteen koskien tiedeyhteisöä, vaan painotan pikemminkin kenttätutkimuksen lähtökohdista eettisiä näkökohtia. Tarkoituksenani on ennen muuta tarjota erilaisia näkökulmia etnomusikologisen kenttätyön etiikkaa koskevan keskustelun avaamiseksi, tueksi ja virittämiseksi.

Etnomusikologian eettisyys

Etiikassa on erilaisia suuntauksia, kuten sen kuvaamiseen keskittyvä deskriptiivinen etiikka tai normatiivinen etiikka. Normatiivisen etiikan näkökulmia on useita ja niiden tarkoituksena on kehittää eettisiä elämäntapoja erilaisine näkökantoinen ja suosituksineen. Normatiivinen etiikka jakautuu puolestaan eettisiin suuntauksiin joissa annetaan suosituksia, kun taas antropologien ja myös etnomusikologien (esim. Barz & Cooley 1997) suosima deskriptiivinen etiikka on nimensä mukaisesti moraalisen toiminnan kuvaamista.

Etiikkaan liittyy kuitenkin aina relativismia, eli se on suhteellista, paikkaan ja aikaan liittyvää (ks. Tukiainen 1998: 35). Kenttätyössäni olen kuitenkin huomannut, että on paha erehdys ja itsepetosta kuvitella, että yksin eettisten periaatteiden kirjaaminen tutkimukseen olisi jotakin sosiaalisten ja kulttuuristen käytäntöjen sekä arkikokemusten yläpuolella leijuvaa sielullisuutta, joka itseoikeutetusti kulkee käsi kädessä eri tutkimusprosesseissa. Etnomusikologeillekaan ei ole tarjolla universaalia tapaa toimia tutkimuseettisesti oikein, vaan eettisyyteen liittyvät pohdinnat kulkevat käsi kädessä ajallis-paikallisten tekijöiden kanssa. Siksi on tärkeää huomioida yksilöiden ja yhteisöjen erilaiset taustat, kulttuureiden sisäiset käytänteet ja alati muutostilassa olevat identiteetit, joiden seurauksena joudumme jatkuvasti tarkentamaan omia päämääriämme. Tässä muutosvirrassa joudumme käsittelemään myös yksilöllisen elämän ja tutkimuskontekstin vuorovaikutussuhteita (ks. esim. Varto 2005: 5).

Etnomusikologinen ja musiikkiantropologinen tutkimus on perinteisesti suuntautunut enemmän musiikkikulttuureiden analyysiin ja tulkintaan kuin kenttätutkijan yksilöllisiin rooleihin (Beaudry 1997: 77), kokemuksiin ja kenttätyön tekemiseen. Viimeaikaiset tutkimukset ovat kuitenkin siirtäneet painopistettä musiikkikulttuurisista representaatioista (teksti) kokemuksiin (kenttätyö). Ihmistieteissä viime vuosina korostunut hermeneuttinen lähestymistapa on merkinnyt sitä, että myös etnomusikologisessa tutkimuksessa tutkijan ja kohteen väliltä on hävynnyt objektiivisuuden takaava etäisyys. Väliin on tullut tulkinta, ja samalla tutkijasta on tullut osa konstruoimaansa todellisuutta. Myös tutkimuksen eettisyyteen on jouduttu ottamaan yhä tiiviimmin kantaa.

Teoreettis-metodologisena apuna on käytetty refleksiivisen antropologian ja jälkikolonialisen kritiikin esittämiä vaatimuksia tutkijan entistä tarkemmasta itsensä paikantamisesta suhteessa aineistoon. Myös Suomessa kenttätyöhön liittyvää eettistä pohdintaa on eri keskustelukonteksteissa harrastettu vaihtelevin terminologioin vuosikymmenten ajan (Hallamaa ym. 2006; Karjalainen ym. 2002; romanitutkimuksessa esim. Grönfors 1982; Kopsa-Schön 1996; Markkanen 2003; romanimusiikintutkimuksessa Åberg 2002; Blomster 2012). Kyynisesti voisi todeta, että eettisyys nousee esiin silloin, kun omat virheet on huomattu tai tahdottu kieltää. Myös etnomusikologien kokemus on osoittanut, ettei ole ongelmatonta irrottaa musiikkikulttuurin esittäviä muotoja niiden omasta elinympäristöstään.

Etnomusikologisessa tutkimuksessa on ilahduttavasti osoitettu sekä kiinnostusta että kunnioitusta etnografiseen kenttätöyöhön liittyvää eettisyyttä kohtaan (ks. Slobin 1992: 331). Onkin totta, että kenttätöyöhön ryhtyminen, haastattelu- ja havainnointitekniikat, eri kulttuureiden ja tapojen kohtaaminen sekä tutkimusetiikka ovat aina tärkeä osa etnografista tutkimusta. Mutta ketä vakavasti askarruttaa se, miten aineistoja kerätään tai mitä vaikutuksia ja seuraamuksia julkaistulla aineistolla on tutkittaviin nähden? Harmittavasti eettinen päähuomio on kiinnitetty yleensä vain aineiston keruuseen sekä sen käsittelyn ja säilyttämisen luottamuksellisuuteen, kun taas tutkimukseen osallistumisesta syntyvät ongelmat ja metodin valintaa koskevat kysymykset ovat jääneet liian vähäiselle huomiolle (vrt. Hallamaa ym. 2006). Lisäksi ammattieettiset ohjeet normittavat toimintaa vain tietyssä roolissa. Esimerkiksi tutkijan toimintaa arvioidaan ainoastaan tutkijana tutkimuseettisten säännösten kautta, jolloin muut roolit (vaikkapa aviopuolisona, ystävänä, vanhempana, kansalaisena ja niin edelleen) sivuutetaan. Kenttätutkijankin toiminnan eettisyyttä arvioitaessa lähtökohtana voi kyllä olla nimenomaisesti tähän rooliin liittyvät normit, mutta samalla olisi tunnistettava normien moninaisuus, moraalinormien polysentria ja monikeskeisyys. (Hirvonen 2006: 35.) Jo Max Weber erotti aikoinaan tieteentekijän kaksi erillistä roolia: tieteentekijä tieteentekijänä ja tieteentekijä kansalaisena (Raatikainen 2006: 94).

Etnomusikologisessa kenttätöyössä empiirisen tutkimuksen, tutkijan ja tutkimuskohteen välisen epäsymmetrisen asetelman välttämiseksi on usein nojattu tieto-opillisesti dialogiseen antropologiaan, joka kulkee käsi kädessä hermeneuttisen tiedonkäsityksen kanssa. Tällöin merkitykset ja tulkinta nähdään hermeneuttista tiedonkäsitystä seuraten ajallis-paikallisesti tilannesidonnaisina (ks. Pool 1989: 240–241; Järviluoma 1997: 93). Vaikutteita näkökulmaan on tarjonnut erityisesti feministinen keskustelu, jossa on 1980-luvulta lähtien painotettu paikantuneen tiedon tärkeyttä. Toisin sanoen näennäisen ”neutraali” tai ”objektiivinen” tutkimusote peittää alleen paikan, jossa tietoa tuotetaan – tai kuten antropologi James Clifford (1986: 9) saman seikan osuvasti kiteyttää: dialogisuus on ihmisten objektiiviseksi tekemisen, esineellistämisen vastakohta. Katson, että tietyssä mielessä juuri tutkijan ja tutkittavien kohtaaminen ja vuorovaikutus määräävät sen, millaista kenttätöyöaineistoa tuotetaan. Tämän vuoksi niiden polkujen näkyväksi tekeminen jossa aineisto on tuotettu, on myös etnomusikologisessa tutkimuksessa tärkeää.

Metodisella tasolla dialogisuus on episteemistä sekä moraalista, jolloin dialogisuutta määrittävät tiedon syntyminen tilannesidonaisuus, vuorovaikutuksellisuus ja osittuneisuus. Osittuneisuudella tarkoitan, että tutkijan tulee tietää, ettei hänen tutkimuksensa suoraan edusta tai kuvaa haastateltujen maailmaa, kulttuuria tai todellisuutta. Parhaimmillaankin etnografinen tutkimus on partikulaarista, osittaista, sillä tutkimuksellisiin tavoitteisiin tähtäävissä vuorovaikutustilanteissa valta on viimekädessä kirjoittajalla. Tutkija on se, joka kokoaa aineiston, tekee valintoja ja tulkintoja, editoi, kirjoittaa ja lopulta julkaisee tutkimuksensa. Viatonta tutkimusta, objektiivisen etäisyyden etnografiseen tutkimukseen säilyttävää tutkijaa ei ole olemassa (Moisala 2009). Näin ollen myös keskeinen osa musiikintutkimuksen etiikkaa on tutkimuksen projektiivisuus (Varto 2005: 22). Mikään tutkimus ei voi tuottaa lopullista totuutta mistään asiasta. Tämä johtuu siitä, että jo tutkimustyö ja tutkimuksen lopputulos asettuvat osaksi sitä laajaa kokonaisuutta jota tutkiminen koski ja siten tekevät aina itse itsensä riittämättömiksi.

Kenttätutkimuksen etiikkaan vaikuttaa siis se, että tutkija ja tutkittavat ovat kietoutuneet samaan tai samankaltaiseen merkitysten kokonaisuuteen. Tätä kietoutuneisuutta ei voi, eikä tule, erottaa ihmisenä olemisesta, ihmisen toiminnasta tai ihmisen tavasta ymmärtää asioita. Yhteen sitovuus nousee esiin kenttätutkimuksen kaikilla tasoilla, ei yksin sen sisimmillä kehillä (esimerkiksi aineistonkeruussa), kuten usein annetaan ymmärtää. Kyse onkin enemmän suhtautumisesta elämään ja tutkimukseen kuin tieteseen. (Varto 2005: 15.) Koska kenttätutkimus on kietoutunut elämäntapoihin – tutkija ja tutkittavat kuuluvat samaan todellisuuteen – myös tutkimuksen merkitys osana tutkijan elämää on jatkuvan pohdinnan alla. Tutkimustyötä ei voi erottaa muun arjen toiminnasta. Tästä seuraa, että arkielämän itseäänselvyydet, ”luonnollisuudet” – ja samalla tutkimukselliset seikat – ajoittain kyseenalaistuvat, kuten Juha Varto (2005: 18) osuvasti kuvaa: ”Tutkimustyö ei muodosta mitään irrallista tai erillistä saareketta ihmisen maailmasuhteessa” (ks. myös Hofman 2007: 28).

Yksilö- ja yhteisötutkimisen paradigma

Kuten edellä esitin, kulttuurinen musiikintutkimus on painotuksista ja tutki-
muskohteista huolimatta korostanut musiikin ja sitä ympäröivän todellisuuden
vuorovaikutusta. Päämääränä on ollut kokonaisvaltaisuus. Musiikki-ilmiöiden
merkityksiä ei ole nähty irrallisina, vaan kontekstuaalisesti jäsenyviä. Etnomusi-
kologit ovat etsineet musiikin merkityksiä esityksistä, musisoimisen käytänteistä
ja musiikintekijöistä sekä -tekijöiltä itseltään. Tutkittaessa musiikkia esityksenä
ja kulttuurina, tutkimusaineisto on kerätty musiikintekijöiden parista. (Moisala
2009: 242.) Koska soiva ääni on välittyntä ja tulkinnallista, myös merkitysten
koetaan muodostuvan ajassa ja paikassa.

Omien tulkintojeni teoreettinen pohja on rakentunut musiikkiantropologi-
selle traditiolle (näin etenkin vähemmistömusiikin parissa), jossa näkökulmat ja
painotukset ovat vaihdelleet hienovirteisesti siten, että musiikkia on tarkastel-
tu kulttuurissa, kulttuurisessa kontekstissa tai kulttuurina (Merriam 1964; Nettl
1983; Moisala 2009). Näiden lähestymistapojen mukaan se, miten eri musiikin-
tyylit käytänteineen määrittyvät ja käsitteellistyvät, on kulttuurisidonnaista: mu-
siikin tutkiminen kulttuurina on tarkoittanut soivan ääniaineksen ja sitä muok-
kaavan kulttuurisen ympäristön yhteisyyden analyysiä (ks. Moisala 2009: 242).
Jos musiikin merkitykset nähdään ehdollistuneina ja diskursiivisina, kytkös kult-
tuurintutkimukseen on ilmeinen.

Katson kuitenkin jossain määrin myös musiikintutkimuksen osalta kult-
tuuriantropologisen tradition rajoitteeksi yksilön alistamisen yksinomaan kult-
tuurin tuotteeksi, toisin sanoen yksilön tajunnan rakentumisen ”ulkoa sisään”,
vaikkakin yhteisöllisen musiikkiperinteen tarkastelussa edellä mainitulla tutki-
mussuuntauksella on puolensa. Tutkimusetiikkaa pohdittaessa yksilöllisiä kult-
tuurin tuottamisen prosesseja ei tule sivuuttaa vaikka lähestyisimme kulttuuria
Clifford Geertzin (1973) tavoin symbolisena järjestelmänä. Geertz katsoo kult-
tuurin rakentuvan sosiaalisesti enemmän tai vähemmän vakiintuneista mer-
kitysjärjestelmistä, jotka muodostavat toiminnan kontekstit. Etnomusikologi
Timothy Rice (2003: 152) sivuaa esittämäni yksilöllisyyttä korostavaa näkö-
kohtaa todetessaan, että etnomusikologisen tutkimuksen tulisi siirtää painopis-
te yhteisötutkimuksesta yksilölliseen suuntaan (engl. subject-centered musical
ethnography).

Myöskään perinne- tai kansanmusiikin tutkimuksen alalla metodologisen individualismin ja holismin välistä kiistaa ei etenkään tutkimusetiikan näkökulmista ole periaatteessa käyty edellisen ylivoimaisen dominanssin vuoksi. Vallitsevan tulkinnan mukaan yhteisöjen toimintaa ja laajasti ottaen kulttuuria määrää yksilöiden vuorovaikutus, ja vastaavasti yhteisöllisyys kansaa luonnehtivana tekijänä on poikkeuksetta palautettavissa yksilöön (ks. Knuuttila 2008: 407). Silti on myönnettävä, että vaikka romanimusiikkia vuosia tarkasteltuani olen suuntautunut ajattelemaan musiikillisten käytänteiden määräytymistä kulttuurisessa kontekstissa, olen samalla suunnannut katseeni yhä tiiviimmin yksilöllisen kulttuurin tuottamisen prosesseihin. Tähän tapaan minuus, samalla kun se vääjäämättä ulottuu asioihin, toimintoihin ja paikkoihin itsen ulkopuolelle, on samalla yksityinen ja sisäinen (Bruner 1996: 36; Numminen 2005: 65).

Jokseenkin ristiriidassa edellä sanottuun nähden on usein siteeraamani ajatus, ettei meidän tule unohtaa että ihmiset kuuluvat perinteelle jo ennen kuin perinne kuuluu heille (Knuuttila 1994). Silti perinnekulttuuri voi olla yhteisöllisen tai kansallisen kulttuuriperinnön voimatekijä vain liikkeessä olevana, muuttavana ja dialektisessa suhteessa toisiin kulttuuritasoihin uudistuvana muodostumana. Mutta mikä tärkeintä, se ei liiku suuntaan eikä toiseen ilman subjekteja (ks. Knuuttila 2008: 295). Näin myös romanikulttuurissa ovat merkitykset, arvot ja käytänteet – myös musiikilliset – näyttäytyvät paitsi sosiaalisen ympäristön ja kulttuurin muovaamana, aina myös osana yksilön mielenmaisemaa. Sulassa sovussa tämän kanssa on ajatus, että jokaisella kansanperinteen tuotteella on yksilöllinen luojansa, sepittäjänsä, ja että jokaisen innovaation ja kulttuurissa tapahtuvan muutoksen takana on yksilö. Uutuus muuntuu, jäsentyy ja hioutuu perinteeksi, tavaksi ja käytänteeksi yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa ja saa siten kollektiivisen luonteen (ks. Knuuttila 2008: 407).

Kenttätyö ja tutkimuseettiset näkökulmat

Ihmistä muuna kuin biologisena olentona tutkivissa tieteissä tutkija ja tutkittava kuuluvat samaan ihmisten antamien merkitysten maailmaan, todellisuuteen, jossa kaikki muodostuu merkityksistä, joita ihmiset ovat antaneet

tai kulloinkin antavat tapahtumille ja ilmiöille (Varto 2005: 13). Toisin sanoen kaikki ovat kietoutuneet näihin merkityksiin aina jo ennen tutkimuksellisen tarkastelemisen aloittamista. Näin ollen tutkimuskohdetta ei tulisi koskaan esineellistää. Tosin kaikki tiedämme antropologian ja siten myös musiikkiantropologian historian kyllästytyneen esineellistämisestä. Etnomusikologisen, etenkin vahvasti kenttälähtöisen tutkimuksen tilaa ja tulevaisuutta ajatellen on yhtä muodikasta todeta, että musiikin merkitykset syntyvät ajallis-paikkallisesti, sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Tämä sosiaaliseen konstruktivismiin sitoutunut näkökohta sijoittaa musiikin merkitykset siihen aikaan ja paikkaan, jossa nämä ilmenevät.

Tutkimuseettiset ongelmat eivät kuitenkaan ratkea merkitysten sijoittamisella aikaan ja paikkaan, sillä yksilöt ja yhteisöt ovat kaikkien identiteettien tavoin muutosliikkeessä – eivät passiivisia paikoilleen jähmettyneitä toimijoita – ja tiettyyn tilanteeseen sidotut merkitykset saavat toisaalla toisenlaisia ulottuvuuksia. Kysymys kuuluukin, miten voimme välttää turvautumisen idealisaatioon tai pitkälle menevään rationalisointiin, jotka kumpainenkin menettävät herkästi tutkittavan ilmiön ainutkertaisen merkityksen ja sen tavan, jolla tämä on kietoutunut muihin merkityksiin (Varto 2005: 14).

Etnomusikologisessa kenttätyössä tulisi päteä samat inhimillisyyden ja eettisyyden periaatteet kuin elämässä muutoinkin. Tutkimuksen teoreettis-metodisia pyrkimyksiä ei tulisi erottaa tutkijan omista eettisistä velvoitteista. Harmillista kyllä, eettiset kysymykset eivät aina näytä ratkeavan tämän moraalisesti hyväksyttävän lähestymistavan omaksumisella vaan niin perusoletusten kuin käytännön ratkaisujen suhteen tarvitsemme jatkuvaa eettistä reflektiota. Lisäksi etnomusikologi, antropologien tavoin, on vastuussa tutkittavilleen siitä, miten tutkimusten julkistaminen vaikuttaa heihin – ja toisinaan vielä heidän jälkeläisiinsä tai kokonaisiin yhteisöihin. Anonymiteetti on joskus ainoa keino suojata informantteja. Pienissä yhteisöissä sekään ei riitä. Seuraavassa tarkastelenkin keskeisimpiä eettisiä kysymyksiä, joita tutkimustyössäni olen kohdannut ja pyrkinyt noudattamaan, vaikka myös omat tutkimuseettiset pohdintani ovat muuttuneet pitkän työprosessini aikana.

Anonymia ja yksityisyyden suoja kenttätutkimuksessa

Ihmisten yksityisyyden kunnioittaminen on yksi tärkeimpiä tutkimuseettisiä normeja. Tutkittaessa ajatuksia, mielipiteitä, asenteita tai elämänhistoriaa kuten kovin usein etnomusikologisessa kenttätutkimuksessa tehdään, ei mahdollisia haittoja voida arvioida samaan tapaan kuin esimerkiksi biolääketieteellisissä tutkimuksissa, joissa suoraan puututaan ihmisen fyysiseen koskemattomuuteen. Tavanomaista on, että yksityisyyden kunnioittamiseksi tutkimuksessa ymmärretään vain tutkittavien tai informanttien anonymiteetin suojaaminen. Tämä on kuitenkin vain yksi osa yksityisyyden kunnioittamisesta tutkimuksessa. Yhtä tärkeää on tutkittavien itsemääräämisoikeuden sekä tietojen luottamuksellisuuden turvaaminen hyviä tietosuojakäytäntöjä noudattaen. Näin tutkittavalla säilyy mahdollisuus kontrolloida sitä kenelle ja missä tarkoituksessa hän yksityiselämänsä valottaa. Lisäksi on mahdollista estää tietojen käyttämistä muussa kuin tiedonkeruun yhteydessä määritellyssä tarkoituksessa. (Kuula 2006: 124.)

Katson, että tietoa, joka on selvästi yksityisluonteista, ei tule käyttää niin, että haastateltujen henkilöllisyys tulee esiin. Tähän vaikuttaa myös se, että tutkimusta kirjoittaessa on vaikea tietää, mistä seikoista haastatellut tai yhteisö toisensa tunnistaa. Sinänsä jo tutkimusalueen rajausta (itäinen Suomi) antaa romanitautisille lukijoille tai kuulijoille viitteet haastateltavien henkilöllisyydestä, sillä perinteisesti Suomi on jakautunut sukujen mukaan alueisiin (esim. Vehmas 1961).

Niin kutsutut suorat tunnistetiedot, kuten nimet, osoitteet, syntymäajat ja teletunnisteet on suhteellisen helppo häivyttää julkaistavasta aineistosta (Kuula 2006: 129). Esimerkiksi pro gradu -tutkielmassani Kahden kulttuurin rajamailla – yksilötutkimus romaninaisen elämäkulusta (Åberg 1995) luettavuuden säilyttämiseksi käytin peitenimiä sekä vaihdoin paikkakuntien ja työpaikkojen nimet. Kerroin myös tutkittavalle seikkaperäisesti aineiston anonymisoinnissa tekemäni ratkaisut. Aineiston anonymisointi vaihtelee kuitenkin tutkimusaiheen ja -kohteen mukaan. Jos esimerkiksi esitettävät laulut kuuluvat yleiseen romanilaulujen perinnekorpuksen tai lauluja koskevat kuvaukset eivät koske suoraan haastateltavaa, aineisto on anonymisoitavissa suhteellisen helposti haastateltavan nimitiedot poistamalla. Huomattavasti vaikeampaa anonymisointi on niissä tapauksissa, jolloin aineisto sisältää merkittävän määrän tutkittavien henkilökohtaisia tietoja, kuten musiikillista orientaatiota selvitetessä elämänhistoriaa. Jälkimmäisessä

tapauksessa kaiken tunnistettavuuden hävittäminen silpoisi ja turmelisi aineiston tutkimuksellisesti arvottomaksi.

Tämän vuoksi olen maltillisella otteella manipuloinut erilaisia tunnistamiseen liittyviä seikkoja, kuten yksityisluonteista tietoa haastateltujen koulutuksesta, ammatista ja perhesuhteista. Lisäksi olen jättänyt joitain aihepiirejä kokonaan käsittelemättä, koska arvelen niiden loukkaavan paitsi yksittäisiä haastateltuja, myös heidän perhettään sekä laajempaa yhteisöä. Tämä on tapani osoittaa kunnioitusta sekä luottamusta niille sadoille ihmisille, jotka inhimillisen vilpittömästi lauloivat minulle, kuvasivat tuntojaan lauluistaan, omasta yhteisöstään, valtaväestöstä sekä näiden kulttuureiden väliltä.

Nauhaesimerkkien puhekielisyydestä nousee jonkin verran haastateltujen yksityisyyteen ja arvokkuuden säilyttämiseen liittyviä eettisiä ongelmia jotka ovat tärkeitä, mutta tutkimuksissa vähän pohdittuja. Hajanainen ja katkonainen arkinen puhe litteroituna näyttää osana tieteellistä tutkimusta herkästi ”yksinkertaiselta tekstissä”. Tämä on yksi litteroidun puhekielen ongelmista; puhekieli kirjoitettuna ja painettuna osana tieteellistä tekstiä näyttää todellakin sekavalta. (Vakimo 2001: 209.) Lieventääkseni haastattelusitaattien epätäydellistä vaikutelmaa, olen ottanut osaan tekstinäytteitä mukaan kysymykseni, kommenttini ja muutoinkin epätäydelliset puhekielelliset ilmaukset. Toivon näiden aineistoesimerkkien paremmin osoittavan, ettei kyse ole ainoastaan haastateltavan puheen erityisluonteesta, vaan kaikelle puhekielelle ominaisesta katkonaisuudesta ja assosiativisuudesta. Puheiden kokonaan muokkaaminen kirjakieliseen asuun olisi hävittänyt litteraatioista henkilökohtaisen sävyn ja sidokset paikalliskulttuuriin.

Etnomusikologisen ja erityisesti kenttätyölähtöisen tutkimuksen kannalta ongelmallisen ytimen muodostaa suoriin tunnistetietoihin liittyvät audiovisuaaliset tallenteet. Tapa laulaa, soittaa tai tuottaa laulumerkityksiä on valokuvan tai videon tavoin käsittelemättömänä aina kyseisen ihmisen suora tunniste eli henkilötieto. Tässä mielessä musiikillisen aineiston käyttö asettuu ristiriitaan yksityisyyden suojaan liittyvään anonymiteettiin nähden. Omassa tutkimustyössäni olen ratkaissut äänitteiden käyttöön liittyvät eettiset periaatteet siten, että olen pyytänyt aina kyseisiltä henkilöiltä kirjallisen luvan aineistojen käyttöön.

Romanilaulujen osalta myös eräs eettinen ongelma syntyy laulutekstien merkityksistä, jotka eivät aina herkästi avaudu yhteisön ulkopuoliselle. Semanttises-

sa pintatasossaan merkitykset ja laulukielelliset piirteet, kuten romanilaulujen runsaat metaforat, ovat suomalaisen kansanlaulun tavoin tunnistettavuudeltaan helposti avautuvia. Toisaalta silloin, kun laulut sijoitetaan laulajien kertomuksissa aikaan ja paikkaan, nämä saavat lukuisia yksilöllisen ja yhteisöllisen identiteetin merkityksiä, joiden merkityssisältöjä yhteisön ulkopuolisen on vaikea tulkita. Tähän tapaan folkloren käyttö voi olla yhteisön sisäistä kommunikaatiota, jolloin yhteisöllisiä arvoja, normeja tai malleja ylläpidetään, vahvistetaan tai osoitetaan oman viiteryhmän jäsenille. Tavanomaista esimerkiksi on, että tietyt laulut identifioidaan tietyn suvun tai henkilön elämänpiiriin korostamalla samanaikaisesti paikallista identiteettiä.

Tutkimuksen tarkoituksesta ja päämääristä kertominen

Jo tutkimusongelmaa muotoillessa tutkijan on tarkennettava tutkimuksensa tieteelliset tavoitteet. Millainen tieto tutkimuskohteesta on merkittävää? Millainen kuvaus tai teoria antaa mahdollisimman monipuolisen kuvan tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä? (Rolin 2002: 93.) Tieteen tavoitteena voidaankin pitää inhimillisen tietämyksen kasvattamista ja sitä ympäröivien ilmiöiden mahdollisimman tarkkaa kuvaamista. Kysymys ”Mitä tieto on?” kuuluu ehkä enemmän tietoteorian piiriin. Moraalisina pidettyjä tosiasioita on silti olemassa myös tieteessä, ja siksi soveltavaa etiikkaa tarvitaan.

Yhtenä tieteellisen toiminnan edellytyksenä on, että tutkittavat tietävät tutkimuksen tarkoituksen ja päämäärät sekä sen, mihin he sitoutuvat tutkimukseen osallistuessaan. Omassa työssäni en aina vakuuttunut siitä, että haastatelluille kävi täysin selväksi tutkimusteni tarkoitus ja päämäärä. Näin siitäkin huolimatta, että pyrin kertomaan heille mihin he tutkimukseen osallistuessaan sitoutuvat. On selvää, että tutkimustulokset vääristyvät oleellisesti mikäli tutkittavat käsittelevät kysymyksen sisällön väärin tai tutkija esittää asiansa epäselvästi (Vilka 2009: 161–162). Oma lukunsa tässä vääristymässä on kulttuuristen merkitysten (tässä sanojen tai sanontojen) erilaiset sisällöt ja tasot. Toisaalta tilanteissa, joissa paikalla oleva väki vaihtuu nopeasti, ei kaikilla ole ollut mahdollisuutta kysyä tutkimustyöstäni ja -aiheesta tarkemmin. Tästä huolimatta he osallistuivat työhön. Tähän liittyy läheisesti myös se tosiasia, että tutkimusasetelmat harvoin

pysyvät työn edetessä täysin sellaisina kuin ne alussa ovat. Tässä mielessä kenttätutkimustyö, jonka alussa tietää, mitä lopussa tuottaa ei ole tieteellistä, vaan hallinnollista.

Vaikka omassa työssäni osin oppimisen tuloksena pyrinkin tietoisesti välttämään epäselviä kysymyksiä tai vaikeaselkoisia vierasperäisiä termejä, pohdittavaksi jää, missä määrin kysymykset haastatelluille avautuivat. Yhtenä ratkaisuna turvauduin etnometodologiseen keskusteluanalyysiin, jota lämpimästi suosittelen kaikille haastattelutyötä tekeville kenttätutkijoille. Menetelmä selvitti, että haastattelijan ja haastateltavien vuorovaikutus on hyvin järjestynyttä toimintaa, jossa merkitykset muodostuvat ilmausten ja kontekstien vuorovaikutuksesta. Etnometodologisesta lähestymistavasta omaksi tutkimusalakseen 1960- ja 1970-luvuilla jalostuneessa keskusteluanalyysissä tutkitaan niitä sosiologisia normeja, jotka säätelevät puhujien vuorovaikutusta. Alun suuntaukselle antoi Harold Garfinkelin oppilas Harvey Sacks (1935–1975). Koska vuorovaikutus tuotetaan toimijoiden yhteisellä työllä ajallis-paikallisesti, en voinut sulkea itseäni aineistoni ulkopuolelle. Monessa tapauksessa tuotin musiikilliset merkitykset itse. Kysymällä jotain romaniuteen kategorisesti liittyvää, sain useissa tapauksissa haastatellut tuottamaan kulttuurinsa yhteistyössä kanssani.

Olen antanut haastateltaville tietoa tekeillä olevasta tutkimuksesta siinä määrin kun se kulloinkin on ollut mahdollista. Olen kysynyt heiltä luvan tutkimuksen tekemiseen ja aineistojen käyttöön sekä luvannut varjella parhaani mukaan heidän yksityisyyttään. Mikäli haastatellut ovat toivoneet äänitteille käyttörajoituksia, olen menetellyt heidän toiveidensa mukaisesti. Toisinaan rajoitukset koskivat paikallisia romaneja ("nauhoja ei esitetä toisille paikallisille tummille"), paikoin rajoitteet olivat laaja-alaisempia ("nauhoja ei esitetä kenellekään"). Jälkimmäisissä tapauksissa nauhoitteet jäivät vain omaan käyttööni. Nämä haastattelukohtaiset seikat tulevat esiin nauhoitteilta käydyistä keskusteluista ja jokainen haastateltu saa näin äänensä kuuluviin toiveidensa mukaisesti. Näiltä osin katson, että tutkimuseettiset vaatimukset ovat tulleet henkilösuojauksen osalta täytetyksi.

Keskinäinen luottamus ja luottamuksellisuuden määrittäminen

Luottamuksellisuus tutkimusaineistosta puhuttaessa tarkoittaa niitä sopimuksia ja lupauksia, mitä aineistonkäytöstä tutkittavien kanssa tehdään. Tämä ei saa tarkoittaa todellisuudessa katteettomiksi osoittautuvia aineiston salassapito-oletuksia (Kuula 2006: 129), vaan tutkittavien tulee voida luottaa tutkijan sopimuksessa antamaan lupaukseen aineistojen käytöstä. Olennaista on, että tutkittavat ymmärtävät mitä osallistuminen heille merkitsee, mitkä ovat heidän oikeutensa ja velvollisuutensa sekä miten tutkimushanke vaikuttaa mahdollisesti heidän elämäänsä (Palkonen & Louhiala 2002: 131). Tämän vuoksi etukäteissuunnittelu on tärkeää esimerkiksi suhteessa siihen, kuka aineistoa käsittelee ja arkistoidaanko vai hävitetäänkö se tutkimuksen jälkeen. Kun ihmisten kanssa tehdään tutkimusta, liittyy siihen tietenkin myös vaitiolo- ja salassapitovelvollisuus. Jos tutkimuksessa tulee ilmi tutkittavan liian henkilökohtaiseen elämänpiiriin lukeutuvia seikkoja, tulee nämä tietenkin suojata, kuten anonymiteettiä käsittelevässä luvussa esitin.

Henkilötietolain (523/1999) kolmannen pykälän mukaan tietoja saa tietyin ehdoin käsitellä yksilötasolla ”historiallista tai tieteellistä tutkimusta taikka tilastointia varten”. Yleisenä sääntönä kuitenkin on, että tietojen luovuttamiseen tarvitaan henkilön lupa. Tutkimustarkoitukseen lupaa ei lain mukaan tarvita, sillä rekisteritutkimuksessa luvan saanti ei tietojen suuren määrän vuoksi ole mahdollista. Tietojen saamiseksi vaaditaan kuitenkin tutkimussuunnitelma, jonka lisäksi tutkimuksella on oltava vastuullinen johtaja tai tutkimusryhmä. Tutkijoilla on lain mukaan vaitiolo- ja salassapitovelvollisuus, joten tiettyä henkilöä koskevia tietoja ei saa paljastaa ulkopuolisille. Tutkimuksen tekemisen jälkeen aineisto on myös hävitettävä tai arkistoitava sellaisessa muodossa, että tiedon kohde ei ole niistä enää tunnistettavissa. Tutkija joutuukin suorittamaan valintoja koko tutkimusprosessin ajan. Hänen on karsittava informaatiosta tutkimuksen kannalta olennainen ja luotettava tieto. Tämä onnistuu vain kriittistä lähestymistapaa soveltamalla, mikä tutkijan on muistettava koko tutkimuksen ajan.

Kenties ongelmallisin ja vaikein tutkimuksellinen haaste vähemmistötutkimuksen parissa on kielteisistä ilmiöistä kertominen tai kertomatta jättäminen. Mikäli jonkun väestöryhmän asema on yleisesti ottaen heikko, tutkijoilla on taipumus jollei suojella, niin ummistaa silmänsä ikäviltä asioilta. Tällaisia voivat ol-

la Suomen lainsäädännössä kielletyt toiminnat tai ryhmän sisäinen vallankäyttö, kuten verikostoinstituutio, jota on milloin koetettu siirtää kulttuurin keskiöstä sen ulommille kehille tai siirtää menneisyyteen niin, ettei sillä katsota olevan vaikutusta arjen elämässä Kynnys kertoa viranomaisille ilmiselvistä laittomuuksista lienee kenttätutkijalle matalampi, mutta muutoin tilanne on hankala.

Laittomuuksien julkistaminen voi päättää hyvinkin pitkäaikaisen ja luottamuksellisen tutkimussuhteen sekä vaikeuttaa muiden ja tulevien tutkijoiden työtä. Tästä on lukuisia esimerkkejä kansainvälisessä romanitutkimuksessa. Muutoinkin luottamuksellisissa haastatteluissa esille tulleet yhteisön kannalta kielteiset asiat ovat kiusallisia – vaikka omien kokemusteni mukaan haastateltavat eivät yleensä tuo esille asioita, jotka ovat heille yhteisöllisesti tai henkilökohtaisesti haitallisia. Todennäköisempää onkin, että asiat tulevat esille vahingossa tai jonkun muun asian yhteydessä. Usein tutkijalle syntyy vain epäilyksiä jonkin ilmiön olemassaolosta. Nämä ovat todellisia eettisiä dilemmoja ainakin yksittäisinä tapauksina.

Asioiden jättäminen sikseen voi olla jonkun etnisen ryhmän maineelle parempi vaihtoehto kuin niiden saattaminen julkiseen tai viranomaisten tietoon, etenkin jos näissä yhteyksissä on vaarana yhteisön leimaaminen. Lisäksi jos kyseessä on yksittäisen ihmisen välittömään terveyteen tai henkilökohtaiseen turvallisuuteen liittyvä asia, niin jo tilanteeseen reagoimatta jättäminen on vahingollinen teko. Tutkija joutuukin tapauskohtaisesti miettimään, mikä on sekä kokonaisuuden että yksittäisen tilanteen kannalta eettisin toimintamalli. Tilannetta vaikeuttaa huomattavasti se, että kaikkea olennaista tietoa ei välttämättä ole saatavilla.

Romani laulukielenä - ekskursio tutkimuseetiikkaan

Omassa työssäni joitain keskinäiseen luottamukseen liittyviä eettisiä ongelmia on syntynyt romanikielisten laulujen leviämiseen liittyen. Joidenkin romanien negatiivinen asenne romanikielen leviämiseen valtaväestön keskuuteen on syvään juurtunut. Taustalta voidaan tavoittaa niin historiallista syvyyttä kuin kulttuurista merkityksenantoa. Varhaiset romanimusiikin keruumenetelmät toimivat hyvänä esimerkkinä tutkimuseettisten näkökulmien sidoksesta aikaan ja paikkaan. Laajalti arvostetun romanitutkija Arthur Thesleffin (1871–1920) 1890-luvul-

la kirjaamat romanikieliset laulutekstit ovat vanhin Suomessa kerätty aineisto romanikielestä sen aidossa käyttöympäristössään. Vuonna 1896 Thesleff kiersi valtion stipendin turvin romanien mukana halki Suomen Ouluun saakka tarkoituksenaan kartoittaa Suomen romanien asuinseudut ja kulkureitit sekä hankkia tietoa niin kutsutun Wallen komitean (senaatin asettama komitea ”maamme mustalaiskysymyksen tutkimista varten”) työskentelyä varten (Tervonen 2012: 90). Thesleffin keruutekniikka oli aikalaisiinsa nähden omalaatuinen, sillä hän ei ollut ymmärtävinään tiettyjä ilmaisuja keskustelun yhteydessä ja sai näin ihmiset toistamaan sanoja aina uudestaan. Tietämättömäksi tekeytymällä sanasto painui hiljalleen tutkijan muistiin. Thesleff mainitseekin, ettei hän koskaan tehnyt muistiinpanoja romanien nähden vaan aina piilossa ja salassa (ks. myös Blomster 2012).

Thesleffin tutkimus- ja henkilöhistoriaa selvitelleen Risto Blomsterin (2012: 324) mukaan juuri muistiinpanotekniikasta johtuen Thesleffin kirjoitukset ja käsiala ovat työläästi ja vaikeaselkoisesti tulkittavissa. Thesleff ei myöskään mainitse systemaattisesti henkilöiden nimiä, joilta hän lauluaineiston on koonnut. Blomster katsoo tämän johtuvan sekä hänen piilottelevasta keruutekniikasta että yleisemmästä ajatuksesta romanien yhteisestä ja anonyymistä kansanperinteestä. Lisäksi Thesleff huomasi, että tiedonantajat pyrkivät tietoisesti harhauttamaan tutkijaansa antamalla sanoille virheellisiä merkityksiä. Seurauksena hän vältteli pyytämästä romaneja haastatteluihin ja kuunteli heidän keskustelujaan ja lauluja ulkopuolisena tarkkailijana.

Thesleffin tapa tutkia ja koota aineistoa on nykyisen tutkimuseettisen katonnan valossa toki tuomittava. Tutkimuksen avoimuus ja luottamus tutkittaviin nähden ovat räikeässä ristiriidassa. Tutkijan täytyy työssään pitää kiinni avoimuuden periaatteesta jakamalla tutkimustulokset ja ideat. Avoimuus edistää luottamusta ja takaa resurssien tehokkaan käytön. Salailu johtaa epäluuloisuuteen.

Tuorempi kenttätutkimuksen eettisyyttä koskeva kysymys liittyy romani-kielisten laulujen keruihin. Taustaksi on hyvä tietää, että romanikielellä on vielä tänäkin päivänä eräänlainen salakielen funktio: kieltä käytetään silloin, kun ympäristön ei tahdota ymmärtävän, mitä sanotaan. Edelleen vanhimmat laulajat kuvasivat minulle, kuinka kieli kuuluu heille, on ytimellinen osa romani-identiteettiä ja sen tähden keskeinen osa yhteisön sisäistä kulttuurista käytäntöä. Näkökantaa alleviivaavat myös laulajien käsitykset, ajoin kiihkeätkin kannanotot

romanikielen julkituomisesta esimerkiksi sanakirjan muodossa (kuka saa kirjoittaa, kenelle saa kirjoittaa, voidaanko julkaista).

Viime aikoina asenteet näyttävät romanien keskuudessa kuitenkin muuttuneen. Monet romanitaustaiset kulttuuriaktivistit ovat alkaneet pitää kielen säilymistä niin tärkeänä tavoitteena, että he kannattavat sellaisiakin kieltä vahvistavia toimenpiteitä, jotka saattaisivat tuoda sen ryhmän ulkopuolisten ulottuville. Yleisradio on alkanut lähettää romanikielisiä radio-ohjelmia, ja Suomen opetusministeriö on julkaissut romanikielisiä oppikirjoja, joiden joukossa on myös suomen kielestä romanikielelle käännetty lasten laulukirja (Vuolasranta 1995).

Kuten edellä viittasin, romanikielisiä lauluja on aineistossani niukasti, ja käsitteäkseni näiden laulujen ei tahdota leviävän valtaväestön keskuuteen. Tämä on ymmärrettävää, sillä romanikieli on elänyt lähinnä romaniyhteisön puhumana perhe- ja salakielenä. Myös perinteisten romanilaulujen ympäristössä kieli on tietoisesti tarkoin varjeltu suojelun kohde. Romanikielisiä lauluja ei mielellään esitetä yhteisön ulkopuoliselle. Näkökulma korostuu ikääntyneiden ja vanhemman ihmisen kunnioitukseen pohjaavasta kulttuurisesta käytänteestä aiheutuen itseoikeutetusti myös arvostetuimpien laulajien käsityksissä. Uudistuksia ja muutoksia suosiva ilmapiiri saa vain harvoissa tapauksissa kannatusta heidän perinnelaulukulttuuria koskevissa mielipiteissään. Laulajat pyrkivät näin merkitsemään reviirinsä, jolloin kielimuuri suojaa yhteisön identiteettiä.

Laulajien kielen leviämistä koskevat uhkakuvat ovat mielestäni kahdenlaisia. Vaikka romanikielen nykyinen merkitys on vahvasti kulttuuripoliittinen, on sillä edelleen salakielen funktio. Kieli tahdotaan pitää yhteisön sisäisenä viestintämuotona. Toiseksi kieli liittyy kysymykseen identiteetistä. Romanit eivät koskaan ole saaneet identiteettipyrkimyksilleen ja kulttuurilleen alueellista pontta toisin kuin saamelaiset, karjalaiset tai suomenruotsalaiset, jotka perinteisesti ovat sijoittuneet maan pohjois-, itä ja länsiosiin. Tällöin kieli viestinnällisenä ja symbolisena alueena tai tilana muodostaa rajatun tilan romaniyhteisölle. Valtaväestön murtautuminen tämän kulttuurisen tilan sisäpuolelle merkitsisi menetettyä itsenäisyyttä. Tällöin kieli ei toimisi enää syntyperäisten taitajiensa omistuksessa.

Tutkimuseettinen ongelma on, kuinka menetellä silloin, kun osa laulajista toivoo kielen elävän vain yhteisön sisäpuolella ja osa näkee kielen leviämisen myönteisenä osana etnoliittistä liikehdintää. Omalla kohdallani olen ratkaissut kysymyksen niin, etten ole koskaan tietoisesti opiskellut romanikieltä. Minulle

esitettyjen romanikielisten laulujen kohdalla olen menetellyt muun aineiston tavoin: jos lauluille on esitetty mahdollisia käyttörajoituksia, olen toiminut toiveiden mukaisesti. Tällä tavoin kunnioitan niiden haastateltujen toiveita, jotka asenteestaan riippumatta ovat esittäneet minulle näitä lauluja. Onhan niin, että jokainen tutkimustyötä tekevä on ensisijaisesti itse vastuussa tutkimuksensa eettisestä kestävyydestä ja hyvän tieteellisen käytännön noudattamisesta. Lisäksi on huomioitava tutkijan mahdollinen rooli romanikielen säilyttäjänä tilanteessa, jossa kielen rappeutumista koskevat uhkakuvat ovat todellisia.

Tutkimus ja toiseuttaminen

Suomen romanien kohdalla tutkijat ovat tavanneet muistuttaa siitä, miten empiiriseen aineistoon nojaavassa vähemmistötutkimuksessa tutkija on kentällä joko vähemmistönä enemmistön keskellä (ks. Grönfors 1982) tai vähintään marginaalihenkilönä tutkimansa kulttuurin ja oman kulttuurinsa välisessä maastossa (Viljanen-Saira 1979; Kopsa-Schön 1996: 26). Kummastakin näkökulmasta romaniväestöön kuulumaton tutkija romanien keskuudessa olisi sukupuolestaan riippumatta aina enemmän tai vähemmän sidottuna kulttuuriseen taustaansa. Toisaalta tutkijan ja informantin yhteistoiminnasta syntyvästä vuorovaikutuskentästä on mahdollista astua "ei-kenenkään-maalle" ja tarkastella kysymyksiä ja ongelmia ei niinkään tutkijan oman kulttuurin vaan interaktiokentän tarjoamista yhteisistä viitekehyksistä (ks. Vasenkari 1994: 133). Myös tutkijan osalta roolit määräytyvät identiteettien tavoin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa eivätkä siten noudata myötäsyttyisyyttä. Toisin sanoen eri haastatteluja ja musiikin esitystilanteita tarkastelemalla voidaan löytää kiintoisiakin erotteluja siitä, miten tutkittavat suhtautuivat tutkijaansa ja päinvastoin. Se, mitä haastattelijan annetaan nähdä ja kuulla, on pitkälti riippuvainen hänen kulloisestakin roolistaan.

Romanitutkimuksessa yleisestikin ollaan usein lähtökohtaisesti kertomassa "toisesta". Jo itse tutkimuskentän määrittely mielletään usein vähemmistöryhmän parissa työskentelyksi, vaikka romanitaustaisten tutkijoiden määrä nousee jatkuvasti suhteessa koulutustason kasvuun. Silti romaneja käsittelevillä tutkimuksella on merkittävä rooli romaniuden toiseuttamisessa. Tutkimustuloksia esittelevät usein valtaväestöön kuuluvat tutkijat ja julkaisun yhteydessä käytetyt

peruskäsitteet luovat edelleenkin stereotyyppioihin pohjaavia mielikuvia muukalaisista, vaikka tämä ei olisikaan itsetarkoitus tai tutkimuksen lähtökohta. Lisäksi tutkimusintressien legitimoimisessa käytetään usein ongelmalähtöisiä oletuksia, kuten romaniväestön huonoon koulutukseen tai työelämään liittyviä kysymyksiä, vaikka ne sittemmin työn edetessä purettaisiinkin.

British Forum for Ethnomusicology ja Music and Minorities -tapaamisissa vuosina 2012–2013 pitämieni luentojen jälkeen olen erityisesti kiinnostunut romanikulttuurin ja televisiodokumenttien kytköksestä ja siitä tavasta, miten dokumenteissa toiseutetaan romaniutta. Lisäksi olen ollut mukana toteuttamassa kahta romaniutta käsittelevää televisiodokumenttia: Erkko Lyytisen käsikirjoittamaa ja ohjaamaa Puhdistus-teosta (2007) sekä Timo Humalojan käsikirjoittamaa ja ohjaamaa Laulava Heimo -dokumenttia (2008), joissa molemmissa tutkijapositioni oli erilainen. Edeltävässä projektissa toimin romanikulttuurin erityisasiantuntijana, jälkimmäisessä muusikkona. Myös dokumenttien teemat vaihtelivat niin, että Lyytisen dokumentointi pohjasi vahvasti kulttuurianalyysiin, Humalojan musiikin ja kulttuurin vuorovaikutukseen.

Temaattisesta erilaisuudesta riippumatta oudoksuin ja jopa vierastin käsikirjoitusten sisältöä – erityisesti tapaa, jolla romanikulttuurin, musiikin ja yksilöiden välinen vuoropuhelu toteutettiin. Jälkeenpäin olen usein myös kysynyt itseltäni miksi yksilöiden ja kulttuurin välinen dialogi piti kirjoittaa niin draamamaiseksi, vaikka kuvaushetkellä itse musiikissa ei mielestäni ollut mitään dramaattista. Ymmärrän, että kulttuuristen ja historiallisesti stereotyyppisten artefaktien, kuten hevoscärryjen ja hevosten tuominen etualalle luo lisämerkityksiä musiikille, mutta kovin keinotekoisesti. Nähdäkseni tällainen kulttuurin sisäisen perspektiivin alistaminen ”etnisten leimamerkkien” alle häivyttää musiikista sen todellisen informaatioarvon, musiikin merkitysten ajallis-paikallisen ulottuvuuden. Yksilölliset kulttuurin tuottamisen prosessit – joita siis toivoisin korostettavan – jäivät hegemonisen kulttuurikäsitteiden varjoon pilkahtaen vain hetkeksi esiin yksittäisissä lauluissa. Vaikkakin nyt jälkikäteen päällimmäisinä ovat ensin ärtymyksen ja sitten pitkästymisen tunteet, minulla on edelleen halu ja edellä mainituista syistä aiheutuen vankat perusteet olla kiinnostunut romanimusiikkia käsittelevien dokumenttien tekemisestä.

Tutkimusetiikka ja sosiaalisen sukupuolen merkitys aineistoon

Kuten edellä viittaisin, yksilö- ja yhteisötutkimuksen välisellä dilemmalla on vaikutuksensa tuotettavaan aineistoon ja siten myös tutkimuksen eettisyyteen. Myös sukupuoli on yksi niistä kenttätutkijan identiteettiulottuvuuksista, jonka vaikutusta kenttätöissä ei tule väheksyä.

Viime vuosina niin kansallisissa kuin kansainvälisissäkin romanikulttuuria koskevissa tulkinnoissa romanimieheydestä on kirjoitettu pääasiassa feminismin siivittämin äänenpainoin: miehen katsotaan olevan yhteisön hierarkiassa ylhäällä, naisen päättään miestä alemmassa arvossa (ks. Grönfors 1982; Markkanen 2003). Vaikka romanikulttuurisia sukupuolikäsityksiä on koetettu purkaa identiteetin käsitteellä, tulkinnat ovat johtaneet usein jo varhaisemmin sukupuoliin liitettyjen piirteiden ja ominaisuuksien toistoon. Maskuliinisuudeksi on määritelty se, mitä miesten tulisi ja pitäisi olla ja tarkasteltu sitä, missä määrin miehet täyttävät ”kulttuurisidonnaisen maskuliinisuusnormin”. Äärimmilleen vietyinä maskuliinisuudeksi on määritelty jotakin sellaista, jota suurin osa miehistä ei pysty täyttämään.

Kiintoisaa kyllä, tutkimuksissa naisen kokemusta ja ääntä on etsitty kirjoittavan subjektin (tutkijan) kautta. Tämä etnografiseen kuvaustapaan sidottu naisia koskeva toiseus voidaan nykytiedon valossa – etenkin etnografisesti tuotettuna – nähdä myös tutkijoiden itsensä tuottamana. Toisin kuin naiseus, mieheys näytetään sukupuoli-identiteetin näkökulmasta vakaana, jakamattomana ja annettuna ominaisuutena, joka on menettänyt otteensa ja ”ohjaksensa” modernisaation kiihtyvässä vauhdissa. Näkökulmien ja argumentaatioiden heikkous on siinä, ettei sukupuolen määrittymistä ole tarkasteltu suhteessa muihin eron ja vallan järjestelmiin, kuten etnisyyteen (ks. Butler 1990).

Suomalaista romanimusiikkia tai musiikkikulttuuria koskevan tutkimuksen niukkuudesta johtuen romanikulttuuria on vain harvoissa tapauksissa tarkasteltu sukupuolikysymyksenä. Romanimusiikkia kuvaavien tutkimusten ja tulkintojen päämääränä näyttää kautta linjan olleen pyrkimys osoittaa, ettei sukupuolisuus ylitä kulttuurisen identiteetin vaikutuspiiriä. Nykyinenkin musiikkia koskeva kirjoittelu on hälventänyt sukupuolen osaksi romaniyhteisön marginaalisuutta. Toisaalta folkloristisesti painottuneen musiikintutkimuksen keskiössä ovat usein olleet ikääntyneet ihmiset. Esimerkiksi vanhassa sukupuoliasetelmassa naisten on katsottu vaaliseen verbaalisen ilmaisun kulttuuria (Näre

1999: 264) sillä seurauksella, että erityisesti ikääntyneet naiset ovat kootuissa perinneaineistoissa vahvasti esillä (ks. Vakimo 2001: 34). Suomen romanien musiikkikulttuurista perustoimintaa ajatellen enemmistökulttuurin muodostivat kuitenkin usein nuoret. Aikaisemmin Suomen romanien laulujen kohdalla muinaisen ja katoavan kulttuurin jäänteitä haettiin ikääntyneiden ihmisten parista. Nykytutkimukset ja nuorten vahva lauluorientaatio sitä vastoin osoittavat, että musiikkiperinne on varsin elävä.

Haastatelluille annettava tuki

Vähemmistönä valtaväestön keskuudessa toimivina kenttätutkijoina vaikuttamme usein eräänlaisilta kuriositeeteiltä, muukalaisilta vieraalla maalla, jotka käyttävät valtavasti aikaa ja taloudellisia resursseja työhönsä. Joissain tapauksissa tämä voi nostaa esiin epäilyksiä siitä, teemmekö kaiken työn vain rahan tai muun yksilöllisen hyödyn vuoksi (Beaudry 1997: 77). Kuinka haastatellut tai heidän edustamansa yhteisö hyötyy tekemästämme työstä taloudellisesti?

Esittäjälle annettava palkkio kuuluu myös nykyaikaiseen etnomusikologiaan. Rahallista korvausta haastatellut eivät tutkimustyöni missään vaiheessa pyytäneet. Mikäli he ovat toivoneet minun kopioivan heidän äänityksiään, näin olen menetellyt. Näin olen toiminut myös valokuvien ja videoinnin suhteen. Joitakin ongelmia on syntynyt silloin kun haastatellut ovat pyytäneet minua kopioimaan joko osan tai kaiken aineiston heille. Olen ratkaissut asian niin, että olen luovuttanut haastatelluille sen osan aineistoa, jossa he itse esiintyvät. En pidä mahdollisena vaihtoehtoa, jossa koko aineisto luovutettaisiin yksittäisen henkilön käyttöön, joskin tätäkin minulta on pyydetty. Viettäessäni pidempiä aikoja haastateltujen luona, olen maksanut asumisestani taloudellista korvausta.

Jälkikäteen olen pohtinut kysymyksiä, jotka liittyvät kenttätöyssä ihmisten välillä syntyneisiin kontakteihin. Mitä haastatellut saavat vastineeksi esittämistään lauluista? Mitä he hyötyvät kiinnostuksestani romanilauluperinteeseen? Mikä oikeus meillä ylipäänsä on koota paikoin hyvinkin yksityistä perinnetietoa? Kysymykset ovat tärkeitä, sillä etnomusikologisessa kenttätöyssä oman toiminnan reflektointi nähdään olennaisena osana tutkimusta. Se on välttämätöntä jo lähdekriittisesti. Konkreettisesti eettisten kysymysten äärelle olen joutunut myös

silloin, kun minulta on pyydetty sellaisia palveluja, joita en ole voinut käytännössä toteuttaa. Tällaisia olivat muiden muassa työllisyys- ja asuntokysymykset, joihin pyrin kyllä vaikuttamaan tiedustelemalla virastoista asuntoja ja erilaisia kurssitusmahdollisuuksia. Usein oma kyvyttömyyteni muuttaa vallitsevia olosuhteita on kuitenkin heijastunut syyllisyydentuntona. Vaikka vieraan kulttuurin kohtaaminen on herättänyt halun osallistua ja vaikuttaa, vaikuttamismahdollisuudet ovat kuitenkin osoittautuneet hankaliksi oman tutkimuksellisen taustani ja hallinnollisen byrokratian vuoksi. Toisaalta, vaikka tutkimuksen avulla mahdollisuus vaikuttaa tämänkaltaisiin kysymyksiin on rajallinen, olen joissain tapauksissa onnistunut järjestämään haastatelluille työtehtäviä musiikin parissa.

Myös tekijänoikeudellisten seikkojen tunnustaminen suhteessa esittäjiin on tärkeää. Annan jälleen esimerkin: nauhoitettava laulaja saattaa toivoa, etteivät hänen esittämänsä laulut leviä muiden tummien joukkoon, mutta valtaväestölle nauhoitteita saa esittää rajoituksetta. Miten tämän ongelman voi ratkaista muuten, kuin olla esittämättä – saati julkaisematta – nauhoja kenellekään. Moni kollegani on ratkaissut asian niin, ettei esiintyjiltä tarvitse kysyä lupaa mihinkään sillä olettamuksella, etteivät he ole kiinnostuneita mihin aineistot päätyvät. Periaatteessa kyse on hetkellisyydestä: monet tutkijat ovat maksaneet esiintyjille pienen summan ja korvauksen saatuaan asia on kuitattu.

Kysymys työn pyyteettömyydestä on sekin kaksijakoinen. Tutkija työskentelee usein ulkopuolisen rahoituksen turvin, kun tutkittavat ovat hankkeessa mukana vilpittömällä viitseliäisyydellään. Kuuluisiko osa tutkijan ”palkasta” myös informanteille? Esitin tämän kysymyksen Porvoon romanimusiikin festivaalien 2006 yhteydessä kuulijoille ja vastaukset – myös romaniasianneuvottelukunnan puolelta – olivat ”ehdoton ei”. Koettiin, että seurauksena voisi olla, että perinnettä aletaan keksiä, muuntaa ja tuottaa paremman toimeentulon perässä. Silti jäin pohtimaan, onko sekään välttämättä huono asia, sillä näinhän on sittemmin käynyt, kun romanien perinnemuusiikin markkina-arvo on oivallettu. Työssäni olen toiminut niin, etten koskaan ole pyrkinyt rahalliseen hyötyyn nauhoitteiden avulla. Tämäkin jalo periaate pirstoutuu siinä vaiheessa kun tutkimustyö on palkattua. Ainoaksi vaihtoehdokseni jäänee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle toimittamani aineistotestamenttiin kirjattu ylevä periaate: ”Katson, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto palvelee parhaiten niin suomalaisesta romanimusiikista innostuneita harrastelijoita ja ammattilaisia. Jatkossa toivon,

että aineistoni palvelee romaniväestöä ja heidän musiikistaan kiinnostuneita tutkijoita ja musiikinystäviä”. Joidenkin haastateltujen taloudelliseen tilanteeseen tämä toteamus ei valitettavasti tuone kohennusta.

Yhteenveto

Tässä artikkelissa olen keskustellut joistakin romanimusiikintutkimukseen liittyvistä käytännöllisistä ja eettisistä kysymyksistä lähtökohtanani romanien parissa tekemäni kenttätyöt Suomessa vuodesta 1994 lähtien. Erityisesti olen kiinnittänyt huomiota tutkijan valta-asemaan ja teoreettis-metodologisiin valintoihin sekä romanien näkökulmasta tieteellisen toiminnan tuttuuteen tai tuntemattomuuteen.

Romanitutkimuksessa on siis joukko eettisiä kysymyksiä, jotka luovat silte tiettyjä erityispiirteitä. Nämä liittyvät usein valta- ja vähemmistökulttuureiden valtaeroihin, kulttuuriseen erilaisuuteen ja historiallista taustaa vasten myös molemminpuoliseen ennakkoluuloisuuteen. Erityisesti valtaan liittyvissä kysymyksissä tilanne on samankaltainen kuin muussakin vähemmistötutkimuksessa. Valtaväestöstä tulevan tutkijan asema ei ole koskaan lähtökohtaisesti neutraali, vaikka se saattaakin muuttua sellaiseksi tutkimusprosessin aikana.

Tutkimustyön ja ihmiselämän yhteen sitovuus tulee esiin kaikessa mitä teemme. Tähän tapaan myös eettisyyden voi ymmärtää suhtautumisena elämään ja siten myös tutkimukseen: eräänlaisena elämäntapana ja tapana olla maailmassa. Kuten edellä olemme huomanneet, myöskään musiikintutkimuksessa esiin nousevat kysymykset eivät aina ratkea tämän arvokkaaksi mielletyn periaatteen hyväksymisellä vaan eettistä pohdintaa tarvitaan tutkimustyön eri vaiheissa.

Eettisyyden sisältöä voidaan hyvin purkaa vastakohtien avulla: toiminnan puhtaus/likaisuus, ahneus/anteliaisuus, pikkusieluisuus/suurisieluisuus, rehellisyys/epärehellisyys ja niin edelleen. Tässä sivuamme Wittgensteinin (1986: 24–25) määritelmiä etiikasta siinä, mikä tutkimuksessa on hyvää, tärkeää, merkityksellistä ja elämänarvoista. Silti määritelmistä riippumatta vieraantumista ja esineellistymistä ei ihmistutkimuksessa, musiikintutkimus mukaan lukien, voida sulkea eettisen käsittepiirin ulkopuolelle.

Tätä käsikirjoitusta työstäessäni olen läpikäynyt prosessin, jossa suhtautumiseni kenttätutkijan henkilökohtaiseen kokemukseen perustuvaan reflektiiviseen

tutkimusotteeseen on muuttunut idealistisesta skeptiseksi. Nähdäkseni ”puhdasta” tiedettä ole, vaan tieteellisessä käytännön toiminnoissa on aina jo ennalta asetettu ne päämäärät, joita tutkimuksella tulee olla. Päämäärät puolestaan syntyvät tieteellisestä perinteestä, tutkimuksen käytännöllisistä lähtökohdista ja niistä syistä, joiden vuoksi kutakin tutkimusta tehdään. Nämä seikat eivät estä sitä, että tutkimustuloksilla saattaa olla merkitystä myös muussa yhteydessä, kuten toisissa aineistoissa ja käytännöissä.

Lähdeluettelo

Haastatteluaineistot:

Åberg, Kai (1994–2013). Romaniaineistoja Suomesta ja eri puolilta Eurooppaa. Materiaali tutkijan hallussa. Vuoden 1994–1997 aineistot Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinnearkisto. Joensuu.

Kirjallisuus:

Barz, Gregory & Cooley, Timothy (1997) *Shadows in the Field. New Perspectives for Fieldwork in ethnomusicology*. Oxford University Press.

Beaudry, Nicole (1997) "The Challenge of Human Relations in ethnographic Inquiry: Examples from Artic and Subartic Fieldwork." *Shadows in the Field. New Perspectives for Fieldwork in ethnomusicology*. Toim. Gregory Barz & Timothy Cooley. Oxford University Press. Ss. 63–83.

Blomster, Risto (2012) "Romanimusiikki rajojen vetäjänä ja yhteyksien luojana". *Suomen romanien historia*. Toim. Panu Pulma. Helsinki: SKS. Ss. 290–374.

Bruner, Jerome (1996) *The Culture of Education*. USA: Harvard University Press.

Clifford, James (1986) "Introduction: Partial Truths". *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Toim. James Clifford & George E. Marcus. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press. Ss. 1–27.

Duvell, Franck & Triandafyllidou, Anna & Vollmer, Bastian (2008) *Ethical issues in irregular migration research*. Report. Clandestino, European Commission. <http://irregular-migration.net/typo3_upload/groups/31/4.Background_Information/4.1.Methodology/EthicalIssuesIrregularMigration_Clandestino_Report_Nov09.pdf> (luettu 12.12.2013).

Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic

Grönfors, Martti (1982) "Kenttätöön ongelmia vähemmistöjen tutkimuksessa". *Kulttuurin kenttätutkimus*. Toim. Päivikki Suojanen & Lassi Saressalo. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisuja 9. Tampere: Kansanperinteen laitos. Ss. 89–98.

- Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (2006) *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Henkilötietolaki 523/1999 – tietosuoja ja julkisuus opintohallinnossa. <<http://www.uta.fi/opiskelu/tietosuoja/hetil.html>> (luettu 1.11.2012).
- Hirvonen, Ari (2006) "Eettisesti hyvä tutkimus". *Etiikkaa ihmistieteille*. Toim. Jaana Hallamaa & Veikko Launis & Salla Lötjönen & Irma Sorvali. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ss. 31–49.
- Hofman, Ana (2007) "Maintaining the Distance, Othering the Subaltern: Rethinking Ethnomusicologists' Engagement in Advocacy and Social Justice". *Applied Ethnomusicology: Historical and Contemporary Approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mckinlay & Svanibor Pettan. Cambridge Scholars Publishing. Ss. 22–35.
- Järviluoma, Helmi (1997) *Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso. Amatööriusikkoryhmän kategoriatyöskentelyn analyysi*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Karjalainen, Sakari & Launis, Veikko & Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (2002) *Tutkijan eettiset valinnat*. Tampere: Gaudeamus.
- Knuuttila, Seppo (2008) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kopsa-Schön, Tuula (1996) *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuula, Arja (2006) "Yksityisyyden suoja tutkimuksessa". *Etiikkaa ihmistieteille*. Toim. Jaana Hallamaa & Veikko Launis & Salla Lötjönen & Irma Sorvali. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ss. 124–140.
- Markkanen, Airi (2003) *Luonnollisesti – Etnografinen tutkimus romaninaisten elämänculusta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 33. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Martikainen, Tuomas (2009) "Eettisiä kysymyksiä maahanmuuttotutkimuksessa". *Elore 2/2009*, <http://www.elore.fi/arkisto/2_09/katsaus_martikainen_2_09.pdf> (luettu 1.12.2012).
- Merriam, Alan (1964) *The anthropology of music*. Illinois: Northwestern University Press.
- Moisala, Pirkko (2009) "Musiikin kulttuurisuus tänään – Nykyetnomusikologian linjausta". *Etnomusikologian vuosikirja 2009*. Toim. Marko Aho, Johannes Brusila & Terhi Skaniakos. Ss. 239–257.
- Nettl, Bruno (1983) *The Study of ethnomusicology. Twenty-nine issues and concepts*. USA: University of Illinois Press.
- Numminen, Ava (2005) *Laulutaidottomasta kehittyväksi laulajaksi. Tutkimus aikuisen laulutaidon lukoista ja niiden aukaisemisesta*. Studia Musica 25. Helsinki: Sibelius-Akatemia.

- Pool, Robert (1987) *There must have been something... Interpretations of Illness and Misfortune in a Cameroon Village*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Raatikainen, Panu (2006) "Voiko ihmistiede olla arvovapaata". *Etiikkaa ihmistieteille*. Toim. Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ss. 93–107.
- Rice, Timothy (2003) "Time, Place, and Metaphor in Musical Experience and Ethnography". *Ethnomusicology* 2/2003, ss. 93–107.
- Slobin, Mark (1992) "Ethical Issues". *Ethnomusicology: An Introduction*. Toim. Helen Myers. New York: W.W. Norton. Ss. 329–336.
- Tervonen, Miika (2012) "Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä: 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan". *Suomen romanien historia*. Toim. Panu Pulma. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ss. 84–142.
- Tukiainen, Arto (1998) "Ylevä ja banaali etiikka: tapaus Wittgenstein". *Niin & näin* 3/98, ss. 32–37.
- Vakimo, Sinikka (2001) *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntähtäyksistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Varto, Juha (2005) "Dialogisuuden välttämättömyys". *Niin & näin* 2/2003, ss. 72.
- Vehmas, Raino (1961) *Romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja sarja B, osa 81. Turku: Turun yliopisto.
- Vilkka, Hanna (2009) *Tutki ja kehitä*. Helsinki: Tammi.
- Vuolasranta, Miranda (1995) *Romani Tsimbako Drom*. Opetushallitus. Jyväskylä: Gummerus.
- Wittgenstein, Ludwig (1986) *Kirjoituksia 1929–1938*. Helsinki: wsoy.
- Åberg, Kai (2002) "Nää laulut kato kertoo meijän elämästä": *Tutkimus romanien laulukulttuurista Itä-Suomessa 1990-luvulla*. Suomen Etnomusikologisen Seuran julkaisuja 8. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura.